

Uniwersytet Opolski. Wydział Nauk Społecznych

AGNIESZKA BĄKOWSKA

ORCID: 0000-0002-4856-6498

abakowska@uni.opole.pl

*Cyberagresja jako zjawisko zagrażające bezpieczeństwu
cyfrowemu dzieci i młodzieży*

Cyberbullying as a Phenomenon Threatening the Digital Safety of Children and Youth

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy rozważań nad zjawiskiem cyberagresji w kontekście zagrożenia bezpieczeństwu cyfrowego dzieci i młodzieży. Jest to problem, którego muszą być świadome wszystkie osoby korzystające z internetu, w tym nauczyciele, aby mogli skutecznie realizować działania zwiększające kompetencje cyfrowe młodego pokolenia. Głównym celem opracowania było przedstawienie skali zjawiska cyberagresji oraz zaprezentowanie badań dotyczących świadomości występowania tego problemu wśród nauczycieli szkół gimnazjalnych z terenu miasta Opole.

Słowa kluczowe: cyberagresja; nauczyciele; bezpieczeństwo cyfrowe; zagrożenie; dzieci i młodzież

WPROWADZENIE

Szybko postępujący proces cyfryzacji, a także łatwiejszy, prawie nieograniczony dostęp do internetu sprawia, że niemal wszyscy coraz chętniej korzystają z mediów cyfrowych. Intensywny rozwój nowych technologii elektronicznych zdominował życie człowieka i przyczynił się do przeniesienia większości jego aktywności do wirtualnej przestrzeni. Działalność podejmowana przez jednostki w sieci internetowej nie tylko dostarcza rozrywki i wiedzy, lecz także determinuje poglądy, postawy i zachowania. Urządzenia mobilne są powszechnym narzędziem umożliwiającym szybką wymianę informacji czy tworzenie sieci kontaktów.

Korzystanie z mediów cyfrowych staje się nieodłącznym elementem codziennego życia, ważne jest więc, by zwiększać i kształtować kompetencje cyfrowe zarówno wśród dzieci, młodzieży, jak i osób dorosłych oraz osób starszych. Warto zwrócić uwagę na rozbieżność występującą pomiędzy rozwojem tych kompetencji (zwłaszcza wśród młodego pokolenia) a świadomością potencjalnie występujących zagrożeń związanych z korzystaniem z mediów cyfrowych. Szczególną rolę w procesie nauczania świadomego poruszania się w przestrzeni cyfrowej wśród dzieci i młodzieży odgrywają nauczyciele. W szczególności ich doświadczenie i wiedza o potencjalnych zagrożeniach wynikających z nieumiejętnego korzystania z internetu mają znaczenie przy kształtowaniu bezpiecznych nawyków użytkowania sieci w obrębie m.in. upubliczniania wizerunku, podawania danych osobowych, tworzenia kont internetowych. Należy pamiętać o tym, jak ważne w działaniu w przestrzeni internetowej jest nasze własne bezpieczeństwo. Do bezpieczeństwa cyfrowego można zaliczyć nie tylko wiedzę dotyczącą higieny pracy z komputerem, skutków uzależnienia, ale też świadomość niebezpieczeństwa wynikającego z dostępu do internetu czy zagrożeń związanych z zainfekowaniem sprzętu przez złośliwe oprogramowanie.

Jednym z głównych czynników zagrażających bezpieczeństwu użytkowników mediów cyfrowych jest rozwój agresji elektronicznej. By skutecznie zapobiegać eskalacji przemocy przy wykorzystaniu urządzeń elektronicznych, należy zwiększać wśród wszystkich grup społecznych (a w szczególności wśród nauczycieli) wiedzę na temat tego zjawiska, jego rodzajów i skutków.

CYBERAGRESJA – DEFINICJA, CECHY I RODZAJE

Pierwszym krokiem do poszerzenia wiedzy w zakresie przeciwdziałania przemocy przy wykorzystaniu urządzeń elektronicznych jest wyjaśnienie tego zjawiska. Zjawisko cyberagresji inaczej określane jest mianem cyberbullyingu. Jest to rodzaj agresji, która obecna jest we współczesnych mediach elektronicznych. Zjawisko to może przybierać różne formy. Przy wykorzystaniu internetu możemy toczyć potyczki słowne, rozsyłać filmy lub zdjęcia krzywdzące inne osoby. Pozorna anonimowość w sieci daje również możliwość obrażania i wykluczania innych. Nie istnieją wyraźnie określone kryteria pozwalające na stworzenie jednoznacznej definicji tego zjawiska. Jedną z definicji cyberbullyingu zaproponował Robert Tokunaga (2010, s. 278), określając go w ten sposób: „(...) każde zachowanie realizowane za pomocą elektronicznych lub cyfrowych mediów, przez jednostki lub grupy, które regularnie komunikują wrogie lub agresywne wiadomości mające na celu spowodowanie krzywdy lub dyskomfortu u innych”. Pojęcie cyberbullyingu stosowane jest zamiennie z takimi terminami, jak agresja elektroniczna, cyberprzemoc czy cyberagresja. Wynika to z faktu, iż problematyka agresji elektronicznej jest traktowana w sposób interdyscyplinarny, co oznacza, że przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych starają się zgłębiać wiedzę o tym zjawisku (Pyżalski, 2012, s. 119–124).

Przy charakteryzowaniu zjawiska cyberagresji istotne jest dostrzeżenie charakterystycznych cech, do których zalicza się:

1. Wysoki poziom anonimowości sprawcy – subiektywne poczucie braku możliwości zidentyfikowania tożsamości osoby korzystającej z internetu. Sprawca uważa, że jego działania podejmowane w sieci nie mogą być nigdzie zarejestrowane, przez co dopuszcza się wrogich zachowań.
2. Szybkość i powszechność rozprzestrzeniania materiałów w sieci – możliwość korzystania z sieci internetowej z niemal każdego miejsca w dowolnym czasie, co powoduje natychmiastowe rozprzestrzenienie się krzywdzących treści.
3. Niski poziom kontroli społecznej – doznawanie krzywdzenia w sieci jest ciężkie do zaobserwowania.
4. Trudności z usunięciem treści – nawet jednorazowy akt cyberagresji pozostawia ślad, którego nie można się łatwo pozbyć. Pomimo tego, że sprawca przestał dokonywać czynów agresywnych, one w dalszym ciągu istnieją w sieci, tworząc zagrożenie dla poczucia komfortu psychicznego ofiary. Ich całkowite usunięcie jest praktycznie niemożliwe (Wojtasik, 2012, s. 6).

Zwiększając świadomość dotyczącą tego zjawiska, należy również scharakteryzować różne formy i rodzaje cyberagresji. Do najczęściej stosowanych rodzajów cyberprzemocy należą:

1. Naruszenie dóbr osobistych oraz czci – działanie polega na upublicznieniu nazwisk bądź pseudonimów innych osób bez ich zgody i wiedzy lub wbrew ich woli. Takie zachowanie obejmuje w szczególności umieszczenie zdjęcia lub filmu przedstawiającego kogoś na stronie internetowej, blogu, w serwisie społecznościowym itp. oraz rozesłanie zdjęcia przedstawiającego kogoś lub filmiku z czymś udziałem za pomocą e-maila, telefonu komórkowego. Do tego typu zachowań zalicza się też wykorzystanie wizerunku osoby w celu jej ośmieszenia, upokorzenia, a także wypowiedanie pod adresem pokrzywdzonego znieważających go wulgaryzmów lub epitetów. Zachowania te polegają na umieszczaniu na różnych stronach internetowych lub przesyłaniu drogą mailową obrażających treści, kompromitujących materiałów i innych (Słomka-Michalak, 2010, s. 113–118).
2. Włamania – działania, które powodują złamanie haseł i innych zabezpieczeń w celu skorzystania z kont internetowych innych osób, uzyskania o nich informacji lub dokonania zmian w wyglądzie czy treści zamieszczanych danych.
3. Groźby – obejmują wszystkie te działania, które mają na celu groźenie kogoś popełnieniem przestępstwa (np. pozbawieniem życia) przez internet lub zmuszenie go do określonego działania w taki sposób, że groźba ta wzbudza obawę, iż zostanie spełniona.
4. Stosowanie wulgaryzmów – posługiwanie się wulgarnymi zwrotami w internecie w miejscach powszechnie dostępnych, zamieszczanie nieprzyzwoitego zdjęcia, rysunku lub obrazu.

5. Nękanie (stalking) – polega na celowym, złośliwym niepokojeniu jakiejś osoby w celu dokuczenia jej poprzez wykorzystanie internetu oraz na wielokrotnym powtarzaniu jakiegoś działania w internecie skierowanego na jakąś osobę wbrew jej woli (Podlewska, Sobierajska, 2012, s. 49–61).
6. Trollowanie – to nieprzyjemne zachowania odnoszące się do innych użytkowników sieci mające na celu przerwanie rozmowy toczącej się np. na forach dyskusyjnych, czatach czy grupach. Może się przejawiać jako obsesyjne zwracanie uwagi na popełniane przez innych błędy, natarczywe wtrącanie do rozmowy wątków niezwiązanych z tematem. Głównym celem trollingu jest wywołanie negatywnych reakcji emocjonalnych wśród pozostałych uczestników dyskusji poprzez m.in. takie zachowania, jak: zadawanie pytań, które nie są związane z tematem grupy dyskusyjnej (np. poszukiwanie porady prawnej na portalu związanym z ogrodnictwem), częste zmienianie danych użytkownika, rozpoczynanie i kończenie dyskusji za pomocą tego samego zwrotu, nazywanie trollami pozostałych członków grupy itp. (Jachyra, 2011, s. 1–5).
7. Flaming (kłótnia internetowa) – często jest to skutek występowania wcześniejszego trollingu. Nie liczą się tu argumenty ani zasady netykiety, celem zaś jest wzajemne znieważanie się osób biorących udział w kłótni. Podczas tego działania bardzo szybko następuje eskalacja agresji oraz odejście od tematu na rzecz wyzwisk, obelg itp. (Kowalski, Limber, Agatson, 2012, s. 62).
8. Grooming – to proces, w którym osoba dorosła stara się wzbudzić zaufanie u dziecka po to, by następnie wykorzystać je seksualnie. Z czasem do rozmów sprawca wprowadza tematykę erotyczną, pokazuje zdjęcia czy filmy o takiej tematyce (Fenik, 2008, s. 135).
9. Sexting – termin ten powstał na początku XXI w. z połączenia słów *sex* oraz *texting*. Działanie to polega na wysyłaniu do grona swoich znajomych bądź przyjaciół wiadomości erotycznych, zdjęć erotycznych, filmów pornograficznych (Wojtasik, 2014, s. 81).
10. Happy slapping – to zjawisko polegające na atakowaniu przypadkowych ludzi poprzez pobicie, kradzież czy też zniszczenie mienia oraz na filmowaniu całego zajścia. Następnie taki filmik zostaje opublikowany w internecie (Ochwat, 2014, s. 48–49).
11. Cyberbiting – to osobna forma cyberagresji, coraz powszechniej stosowana przez młodych ludzi nie tylko wobec swojej grupy rówieśniczej, lecz także wobec nauczycieli. Zjawisko to jest określane mianem prowokacji internetowej, a polega na celowym prowokowaniu nauczyciela, powodując u niego reakcję opartą na krzyku i załamaniu. Uczniowie nakręcają całe zdarzenie za pomocą telefonów komórkowych i następnie umieszczają je na portalach społecznościowych lub innych stronach internetowych, kompromitując w ten sposób nauczyciela (Szajda, 2014, s. 57–58).

SKALA ZJAWISKA CYBERAGRESJI

Kolejnym ważnym elementem zwiększania świadomości na temat cyberagresji w kontekście zwiększania bezpieczeństwa cyfrowego jest znajomość skali tego zjawiska. O agresji elektronicznej zaczęto mówić pod koniec lat 90. XX w., gdy w Stanach Zjednoczonych doszło do masakry w jednym z liceów. Dwóch uczniów zastrzeliło nauczyciela, a następnie popełniło samobójstwo. Jednak zanim to nastąpiło, uczniowie nękali w sieci swoich kolegów. Kolejne przypadki występowania tego zjawiska odnotowano na początku XXI w. Dotyczyły one m.in. japońskiego ucznia, który w krępującej sytuacji został nagrany w szatni szkolnej przez jednego ze swoich kolegów, a także uczennicy amerykańskiej, której zdjęcie przerobiono na fotografię pornograficzną. Wszystkie tego typu sytuacje stały się głośne dlatego, że upublicznione materiały bardzo szybko zaczęły swoje „życie w sieci”, a ich ofiary przeżyły załamanie nerwowe.

W Polsce głośno o problemie agresji rówieśniczej przy wykorzystaniu mediów elektronicznych zrobiło się wraz z historią gdańskiej uczennicy, która popełniła samobójstwo po zarejestrowanym telefonicznie akcie skrzywdzenia (gwałtu). Choć materiał nigdy nie trafił do sieci, sama groźba jego upublicznienia doprowadziła do tragedii (Szajda, 2014, s. 10).

Wszystkie przeprowadzone dotychczas badania dotyczące cyberagresji potwierdzają nasilanie się tego zjawiska. Organizacja National Children's Home z Wielkiej Brytanii jako pierwsza podjęła się zbadania tego problemu, a z przeprowadzonych przez tę fundację badań wynika, że 27% osób w wieku 15–19 lat padło ofiarą negatywnych oddziaływań rówieśniczych za pomocą internetu (Aouil, Kajdasz-Aouil, 2015, s. 97–110). Z badań przeprowadzonych w 2007 r. przez Fundację Dzieci Niczyje (obecnie Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę) pt. „Przemoc rówieśnicza a media elektroniczne” wynika, że ponad 50% internautów w wieku 12–17 lat doznało za pośrednictwem internetu lub telefonii komórkowej przemocy werbalnej, a blisko połowa doświadczyła używania wulgaryzmów wobec siebie. Towarzyszyły im wtedy negatywne emocje, takie jak wstyd lub poczucie upokorzenia. Jedynie na 37% badanych nie zrobiło to żadnego wrażenia. Mimo tych doświadczeń blisko połowa ankietowanych dzieci nie poinformowała nikogo o takim zajściu. W tym samym badaniu udział wzięli dorośli internauci. Ich zbadanie miało na celu poznanie opinii osób dorosłych na temat cyberprzemocy. Spośród ankietowanych 13% dorosłych nie miało świadomości, że w sieci dochodzi do omówionych wcześniej form cyberprzemocy. Ponad 60% respondentów jednak słyszało o stosowaniu wulgaryzmów oraz udostępnianiu filmów i fotografii dzieci bez ich zgody. Niewiele ponad połowa ankietowanych miała świadomość publikowania kompromitujących dzieci treści (Wojtasik, 2009a, s. 78–89).

Z kolei z badań przeprowadzonych w 2013 r. przez tę samą fundację dotyczących bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w sieci wynika, że w Polsce ofiarą agresji

elektronicznej padło około 20% dzieci w wieku 11–19 lat. Około 17% zaś było sprawcami tego działania (Fundacja Dzieci Niczyje, 2013, s. 1–43). Powszechność występowania tego zjawiska w Polsce potwierdzają też doświadczenia organizacji pracujących z dziećmi. Projekt Helpline.org.pl, udzielający pomocy w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa młodych internautów, przyjął w 2008 r. 757 zgłoszeń dotyczących tego problemu, przy czym liczba zgłoszeń z roku na rok rośnie (Wojtasik, 2009b, s. 11). Gwałtowny wzrost skali tego zjawiska prezentują także dane zawarte w raporcie z badania pt. „Nastolatki 3.0”, przeprowadzonego w 2016 r. przez NASK na grupie 1394 uczniów z 55 szkół w Polsce. Z raportu wynika, że 58% respondentów było świadkiem stosowania przemocy elektronicznej wobec osoby z ich najbliższego środowiska rówieśniczego. Z kolei co trzeci badany (32% respondentów, bez względu na płeć) przyznał, że padł ofiarą przemocy słownej w internecie. Ponadto należy zwrócić uwagę na fakt, że ponad połowa respondentów nie informuje osób dorosłych o fakcie bycia świadkiem lub własnego doświadczania cyberagresji (NASK, 2017, s. 85–99).

W procesie walki ze zjawiskiem agresji elektronicznej ważne jest, by zdać sobie sprawę z tego, że ponad połowa dzieci i młodzieży korzystająca z zasobów internetu nie jest świadoma występowania tego typu zagrożenia. Użytkownicy myślą, że skoro tworzą sobie fikcyjne konto, to stają się automatycznie anonimowi i nie muszą się przejmować, że swoim zachowaniem w sieci wyrządzają innym krzywdę, ale również tym, że często sami mogą paść ofiarą takich zachowań. Tak niska świadomość może wynikać z wielu powodów. Jednym z nich jest brak ujęcia tematyki dotyczącej cyberprzemocy w podstawie programowej szkół na wszystkich poziomach. Mimo wyraźnych wytycznych ze strony Ministerstwa Edukacji Narodowej o kształceniu dzieci w zakresie bezpieczeństwa korzystania z sieci szkoły często ograniczają się tylko do obowiązkowego minimum, jakim jest prowadzenie zajęć z informatyki (Drzymała, Maciąga, 2014, s. 55–64).

W związku z tym zasadne jest podejmowanie działań mających na celu zwiększanie świadomości i kompetencji nauczycieli w zakresie rozpoznawania działań cyberagresywnych oraz podejmowania odpowiednich działań w przypadku wystąpienia tego zjawiska wśród uczniów. Potrzebę zwiększania świadomości potwierdzają również badania przeprowadzone na terenie Opola, dzięki którym poznano opinie nauczycieli na temat cyberagresji.

METODOLOGICZNE PODSTAWY BADAŃ WŁASNYCH

Przedmiotem przeprowadzonych badań ilościowych było zjawisko cyberagresji w percepcji nauczycieli szkół gimnazjalnych. Celem głównym natomiast było zbadanie sposobu, w jaki postrzegają zjawisko cyberagresji nauczyciele gimnazjum. Niniejsze badania miały pozwolić na udzielenie odpowiedzi na następujące problemy badawcze:

1. W jaki sposób postrzegają zjawisko cyberagresji nauczyciele gimnazjum?
2. Jaki jest stopień świadomości występowania poszczególnych rodzajów cyberagresji wśród nauczycieli?
3. Czy nauczyciele są świadomi konsekwencji, jakie niesie za sobą stosowanie cyberagresji?
4. Czy nauczyciele są świadomi źródeł udzielania pomocy w przypadku stosowania cyberagresji?

Badania przeprowadzono w okresie kwiecień–maj 2017 r. przy zastosowaniu metody sondażu diagnostycznego oraz techniki badawczej zwanej ankietą. Narzędziem był kwestionariusz ankiety składający się z 16 pytań zamkniętych¹. Grupę respondentów stanowiło 30 nauczycieli (16 kobiet i 14 mężczyzn) uczących na co dzień w gimnazjach na terenie miasta Opole, których staż pracy wynosił 5–10 lat. Obliczając wyniki, oprócz wskaźnika procentowego przyjęto następujące skale służące do obliczenia średniej odpowiedzi: tak – 3 pkt, trudno powiedzieć – 2 pkt, nie – 1 pkt, raz lub kilka razy dziennie – 5 pkt, raz lub kilka razy w tygodniu – 4 pkt, raz lub kilka razy w miesiącu – 3 pkt, raz lub kilka razy w roku – 2 pkt, trudno powiedzieć – 1 pkt.

ŚWIADOMOŚĆ NAUCZYCIELI GIMNAZJUM DOTYCZĄCA WYSTĘPOWANIA RÓŻNYCH RODZAJÓW CYBERAGRESJI

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że najbardziej znanym rodzajem stosowanej cyberagresji wśród nauczycieli jest naruszanie czci. Kolejnym wskazanym przez nauczycieli rodzajem działań agresywnych w sieci są włamania, groźby, nękanie i stosowanie wulgaryzmów (28 badanych). Połowa respondentów nie wiedziała o występowaniu takiego rodzaju cyberagresji, jakim jest happy slapping, a 12 badanych nie wiedziało o występowaniu cyberbitingu. Aż jedna piąta ankietowanych miała trudności w określeniu tego, czy sexting jest rodzajem cyberagresji.

Kolejny obszar, który poruszono w badaniach, dotyczył częstotliwości występowania poszczególnych rodzajów cyberagresji w opinii nauczycieli szkół gimnazjalnych (tabela 2). Zdaniem badanych najczęściej występującym rodzajem cyberagresji jest stosowanie wulgaryzmów – 19 ankietowanych uznało, że ten rodzaj cyberagresji występuje kilka razy dziennie w działaniach internetowych. Według 13 badanych kilka razy w tygodniu dochodzi do naruszania czci. Połowa badanych wskazała, że przynajmniej raz w miesiącu dochodzi do włamań. Sexting i happy slapping mają miejsce przynajmniej raz w roku zdaniem 14 responden-

¹ Ankieta opracowana w oparciu o ustalenia zawarte w publikacji Jacka Pyżalskiego pt. *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży* (2012).

Tabela 1. Świadomość występowania różnych rodzajów cyberagresji w opinii nauczycieli gimnazjalnych z terenu miasta Opole (N = 30)

Rodzaje cyberagresji	Znajomość występowania różnych rodzajów cyberagresji						Średnia
	tak		nie		trudno powiedzieć		
	N	%	N	%	N	%	
Trolling	26	86,67	2	6,67	2	6,67	2,80
Flaming	21	70,00	7	23,33	2	6,67	2,47
Grooming	20	66,67	6	20,00	4	13,33	2,47
Sexting	20	66,67	4	13,33	6	20,00	2,53
Happy slapping	15	50,00	14	46,67	1	3,33	2,03
Cyberbiting	17	56,67	12	40,00	1	3,33	2,17
Naruszanie dóbr osobistych	24	80,00	1	3,33	5	16,67	2,77
Naruszanie czci	30	100,00	0	0,00	0	0,00	3,00
Włamania	28	93,33	0	0,00	2	6,67	2,93
Groźby	28	93,33	0	0,00	2	6,67	2,93
Stosowanie wulgaryzmów	28	93,33	0	0,00	2	6,67	2,93
Nękanie	28	93,33	0	0,00	2	6,67	2,93
Średnia ogólna	-						2,66

Źródło: badania własne.

Tabela 2. Częstotliwość występowania poszczególnych rodzajów cyberagresji w opinii nauczycieli gimnazjalnych (N = 30)

Rodzaj cyberagresji	Częstotliwość występowania rodzajów cyberagresji wśród uczniów										Średnia
	raz lub kilka razy dziennie		raz lub kilka razy w tygodniu		raz lub kilka razy w miesiącu		raz lub kilka razy w roku		trudno powiedzieć		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Trolling	3	10,00	5	16,67	9	30,00	2	6,67	11	36,67	2,57
Flaming	2	6,67	3	10,00	6	20,00	4	13,33	15	50,00	2,10
Grooming	2	6,67	0	0,00	5	16,67	9	30,00	14	46,67	1,90
Sexting	0	0,00	5	16,67	0	0,00	14	46,67	11	36,67	1,97
Happy slapping	0	0,00	3	10,00	0	0,00	14	46,67	13	43,33	1,77
Cyberbiting	0	0,00	0	0,00	7	23,33	3	10,00	20	66,67	1,57
Naruszanie dóbr osobistych	2	6,67	7	23,33	16	53,33	1	3,33	4	13,33	3,07
Naruszanie czci	1	3,33	13	43,33	15	50,00	0	0,00	1	3,33	3,43
Włamania	1	3,33	10	33,33	16	53,33	3	10,00	0	0,00	3,30
Groźby	2	6,67	11	36,67	6	20,00	8	26,67	3	10,00	3,03
Stosowanie wulgaryzmów	19	63,33	7	23,33	4	13,33	0	0,00	0	0,00	4,50
Nękanie	0	0,00	9	30,00	12	40,00	9	30,00	0	0,00	3,00
Średnia ogólna	-										2,68

Źródło: badania własne.

tów. Aż 20 badanych stwierdziło, że trudno określić, jak często ma miejsce zjawisko cyberbitingu. Z kolei połowa badanych miała trudności z ustaleniem, jak często w aktywności internetowej stosowany jest flaming.

Następny badany obszar dotyczył źródeł, z których wiedzę na temat cyberagresji pozyskują nauczyciele (tabela 3). Z analizy danych wynika, że nauczyciele w celu zdobycia wiedzy o zjawisku cyberagresji najczęściej korzystają z internetu – 14 badanych w bardzo dużym stopniu wykorzystuje to źródło wiedzy. Średnio co czwarta osoba badana wskazała to źródło jako jedno z tych, gdzie zdobywa wiedzę o cyberagresji. Kolejnym popularnym źródłem wiedzy są książki naukowe – korzystało z nich 17%. Tylko dwóch badanych wskazało, że swoją wiedzę zdobywają w bardzo dużym stopniu poprzez udział w kursach i szkoleniach oraz własną obserwację.

Tabela 3. Źródła wiedzy nauczycieli na temat zjawiska cyberagresji w opinii nauczycieli gimnazjalnych (N = 30)

Źródła wiedzy	Skala występowania źródeł wiedzy										Średnia
	w bardzo dużym stopniu		w dużym stopniu		w średnim stopniu		w niewielkim stopniu		w żadnym stopniu		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Czasopisma dla młodzieży	0	0,00	5	16,67	4	13,33	13	43,33	8	26,67	2,20
Internet	14	46,67	9	30,00	3	10,00	2	6,67	2	6,67	4,03
Książki naukowe	0	0,00	17	56,67	12	40,00	1	3,33	0	0,00	3,53
Od kolegów i koleżanek	1	3,33	14	46,67	9	30,00	6	20,00	0	0,00	3,33
Od rodziców	1	3,33	17	56,67	5	16,67	7	23,33	0	0,00	3,40
Od nauczycieli	3	10,00	15	50,00	8	26,67	4	13,33	0	0,00	3,57
Z prasy	3	10,00	6	20,00	7	23,33	11	36,67	3	10,00	2,83
Z radia	3	10,00	3	10,00	5	16,67	10	33,33	10	33,33	2,40
Z telewizji	6	20,00	4	13,33	7	23,33	5	16,67	8	26,67	2,83
Inna odpowiedź (własna obserwacja, kursy i szkolenia)	2	6,67	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,33
Średnia ogólna	–										2,85

Źródło: badania własne.

Kolejny obszar badawczy dotyczył przyczyn wywołujących zachowania cyberagresywne w opinii nauczycieli (tabela 4). Pozyskane dane pokazują, że wśród nauczycieli panuje przekonanie, iż najczęstszą przyczyną zachowań cyberagresywnych jest poczucie anonimowości i braku kontroli, a także próba

wyładowania frustracji (16 badanych). Kolejną przyczyną, która występuje bardzo często, jest chęć zaimponowania innym – 14 badanych uznało, że ta przyczyna wywołuje cyberagresję bardzo często. Natomiast według 13 respondentów jedną z bardzo często występujących przyczyn zachowań cyberagresywnych są konflikty w świecie rzeczywistym. Ankietowani stwierdzili, że w dużym stopniu na powstawanie cyberagresji ma wpływ poczucie nudy (46,67% ankietowanych). Z kolei zdaniem 26,67% w niewielkim stopniu wpływ na to zjawisko ma chęć zaimponowania innym.

Tabela 4. Przyczyny wywołujące cyberagresję w opinii nauczycieli gimnazjalnych (N = 30)

Główne przyczyny występowania cyberagresji	Występowanie danej przyczyny										Średnia
	w bardzo dużym stopniu		w dużym stopniu		w średnim stopniu		w niewielkim stopniu		w żadnym stopniu		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Poczucie nudy	2	6,67	14	46,67	13	43,33	1	3,33	0	0,00	3,57
Próba wyładowania złości, frustracji	16	53,33	8	26,67	5	16,67	1	3,33	0	0,00	4,30
Poczucie się lepszym, silniejszym od innych	11	36,67	7	23,33	8	26,67	4	13,33	0	0,00	3,83
Chęć zaimponowania innym	14	46,67	11	36,67	2	6,67	3	10,00	0	0,00	4,20
Konflikty w świecie rzeczywistym	13	43,33	7	23,33	10	33,33	0	0,00	0	0,00	4,10
Próba radzenia sobie z własnymi niepowodzeniami	12	40,00	9	30,00	6	20,00	3	10,00	0	0,00	4,00
Przechodzenie przez tzw. okres buntu	9	30,00	10	33,33	9	30,00	2	6,67	0	0,00	3,87
Anonimowość i poczucie braku konsekwencji	16	53,33	11	36,67	3	10,00	0	0,00	0	0,00	4,43
Naśladowanie innych	6	20,00	11	36,67	5	16,67	8	26,67	0	0,00	3,50
Inna odpowiedź (brak autorytetu)	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,17
Średnia ogólna	–										3,60

Źródło: badania własne.

W tabeli 5 znajdują się informacje dotyczące poszczególnych skutków psychologiczno-społecznych doświadczanych przez ofiary cyberagresji w opinii nauczycieli. Według 22 badanych najczęściej doświadczanym skutkiem psychologiczno-społecznym przez ofiary cyberagresji jest poczucie osamotnienia oraz skłonności depresyjne. Dla połowy respondentów bardzo często doświadczanym skutkiem są również myśli i próby samobójcze. Aż 14 badanych uznało, że ofiary cyberagresji w dużym stopniu doświadczają pogorszenia się relacji z rodzicami. Tyle samo ba-

Tabela 5. Skutki psychologiczno-społeczne, jakich doświadczają ofiary cyberagresji w opinii nauczycieli gimnazjalnych (N = 30)

Skutki	Skala doświadczania skutków psychologiczno-społecznych wśród ofiar cyberagresji w opinii nauczycieli										Średnia
	w bardzo dużym stopniu		w dużym stopniu		w średnim stopniu		w niewielkim stopniu		w żadnym stopniu		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Trudności w nauce	9	30,00	11	36,67	6	20,00	2	6,67	1	3,33	3,73
Gorsze relacje z rodzicami	9	30,00	14	46,67	4	13,33	2	6,67	1	3,33	3,93
Gorsze relacje z rówieśnikami	13	43,33	10	33,33	5	16,67	1	3,33	1	3,33	4,10
Odczuwanie poczucia wstydu i upokorzenia	16	53,33	10	33,33	3	10,00	1	3,33	0	0,00	4,37
Bycie napiętnowanym/ wyśmiewanym	17	56,67	8	26,67	4	13,33	0	0,00	1	3,33	4,33
Osamotnienie	22	73,33	4	13,33	4	13,33	0	0,00	0	0,00	4,60
Poczucie wykluczenia społecznego	18	60,00	8	26,67	4	13,33	0	0,00	0	0,00	4,60
Skłonności depresyjne	22	73,33	8	26,67	0	0,00	0	0,00	0	0,00	4,73
Późniejsze przejawianie skłonności do zachowań przestępczych	12	40,00	14	46,67	4	13,33	0	0,00	0	0,00	4,27
Skłonności do używania środków psychoaktywnych (np. narkotyki, dopalacze, alkohol)	12	40,00	14	46,67	4	13,33	0	0,00	0	0,00	4,27
Myśli i próby samobójcze	15	50,00	14	46,67	1	3,33	0	0,00	0	0,00	4,47
Inna odpowiedź	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00
Średnia ogólna	-										3,59

Źródło: badanie własne.

danych stwierdziło, że w dużym stopniu ofiary mogą przejawiać późniejsze skłonności do zachowań przestępczych. Zdaniem 2 badanych tylko w niewielkim stopniu ofiary cyberagresji mają trudności w nauce, natomiast 1 ankietowany wskazał, że ofiary zachowań agresywnych w sieci nie doświadczają napiętnowania.

Możliwe źródła wsparcia dla ofiar cyberagresji to kolejny obszar badawczy, którego dotyczą dane zawarte w tabeli 6. W opinii badanych nauczycieli najczęściej preferowanym źródłem pomocy, które preferują ofiary cyberagresji, jest korzystanie z internetu – aż 21 respondentów wskazało na tę odpowiedź. Kolejnym źródłem pomocy jest radzenie się znajomych (17 odpowiedzi). W opinii 13 badanych nauczycieli ofiary nigdy nie korzystają z pomocy Miejskich Ośrodków Pomocy Rodzinie.

Tabela 6. Możliwe źródła wsparcia dla ofiar cyberagresji w opinii nauczycieli gimnazjalnych (N = 30)

Możliwe źródła pomocy	Skala, z jaką zwracają się o pomoc ofiary cyberagresji										Średnia
	w bardzo dużym stopniu		w dużym stopniu		w średnim stopniu		w niewielkim stopniu		w żadnym stopniu		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Rodzice	3	10,00	3	10,00	17	56,67	7	23,33	0	0,00	3,07
Nauczyciele	0	0,00	4	13,33	13	43,33	13	43,33	0	0,00	2,63
Znajomi	4	13,33	17	56,67	9	30,00	0	0,00	0	0,00	3,83
Internet	21	70,00	8	26,67	1	3,33	0	0,00	0	0,00	4,67
Strony udzielające poradnictwa psychologicznego online	10	33,33	7	23,33	10	33,33	3	10,00	0	0,00	3,80
Osobiście u psychologa	0	0,00	0	0,00	3	10,00	19	63,33	8	26,67	1,83
Telefon zaufania	0	0,00	8	26,67	7	23,33	13	43,33	2	6,67	2,70
Miejskie Ośrodki Pomocy Rodzinie	0	0,00	2	6,67	1	3,33	14	46,67	13	43,33	1,73
Policja	2	6,67	0	0,00	7	23,33	18	60,00	3	10,00	2,33
Anonimowe grupy wsparcia	10	33,33	0	0,00	11	36,67	7	23,33	2	6,67	3,30
Inna odpowiedź	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00
Średnia ogólna	–										2,72

Źródło: badanie własne.

Ostatnim obszarem przeprowadzonych badań było poznanie postrzegania stopnia zagrożenia zjawiska cyberagresji przez nauczycieli szkół gimnazjalnych (tabela 7).

Tabela 7. Postrzeganie stopnia zagrożenia zjawiska cyberagresji w opinii nauczycieli szkół gimnazjalnych (N = 30)

Postrzeganie cyberagresji jako problem przez nauczycieli	Ogółem	
	N	%
Postrzegam je jako bardzo poważny problem	9	30,00
Postrzegam je jako poważny problem	13	43,33
Postrzegam je jako średnio poważny problem	7	23,33
Postrzegam je jako niegroźne zjawisko	0	0,00
Wśród uczniów naszej szkoły to zjawisko nie występuje	0	0,00

Źródło: badanie własne.

Wśród badanych panuje przekonanie dotyczące tego, że występowanie cyberagresji wśród młodzieży jest problemem, który traktują poważnie – 13 ankietowanych udzieliło takiej odpowiedzi. Jako problem średnio poważny uznało to zjawisko 7 badanych, a 9 respondentów traktuje ten problem jako bardzo poważny. Można zatem stwierdzić, że nauczyciele zdają sobie sprawę z występowania zjawiska agresji elektronicznej i, traktując ten problem poważnie, podejmują odpowiednie kroki profilaktyczne.

ZAKOŃCZENIE

Zjawisko cyberagresji jest jednym z najpoważniejszych zagrożeń bezpieczeństwa cyfrowego współczesnego świata. Dzieci i młodzież to grupa społeczna najbardziej narażona na ataki cyberagresywne. Aby prawidłowo kształtować ich kompetencje cyfrowe i zapobiegać występowaniu cyberagresji, należy dbać o rozwój kompetencji cyfrowych nauczycieli. Obowiązkiem kadry pedagogicznej zatem powinno być stałe pogłębianie i aktualizowanie swojej wiedzy na temat bezpieczeństwa w środowisku cyfrowym.

Bezpieczeństwo cyfrowe jest równie ważne jak bezpieczeństwo psychiczne czy fizyczne. Niestety w prewencji zagrożeń cyfrowych często popełniany jest poważny błąd, jakim jest wprowadzanie zakazu używania sprzętów elektronicznych oraz korzystania z internetu. Takie pozorne dbanie o bezpieczeństwo cyfrowe jest sprzeczne z obecnie powszechną potrzebą nieograniczonej obecności w sieci. Wprowadzanie zakazów i ograniczeń prowadzi do postrzegania szkoły jako środowiska nienadążającego za współczesnymi trendami, a także do negatywnego stosunku uczniów do tej instytucji.

Należy pamiętać o tym, że zagrożenia bezpieczeństwa cyfrowego mogą mieć różnorodny charakter i często są efektem działań podejmowanych w świecie rzeczywistym. Istotne w procesie zapobiegania ich występowaniu są systemowe działania profilaktyczne. Powinny one być prowadzone wobec wszystkich członków społeczności szkolnej (w tym przez dyrekcję, nauczycieli,

uczniów, pozostałych pracowników, lecz także przez rodziców). Aby były skuteczne, muszą być prowadzone w sposób, który umożliwia tym grupom bycie aktywnymi odbiorcami działań. Oznacza to, że realizowane programy profilaktyczne powinny zostać zweryfikowane i dostosowane do indywidualnych potrzeb ich uczestników. Kwestie bezpieczeństwa cyfrowego powinny być elementem podstawy programowej wszystkich przedmiotów szkolnych, a nie tylko zajęć z technologii informacyjnej.

Przeprowadzone badania nie dają jednoznacznego obrazu dotyczącego świadomości nauczycieli gimnazjalnych o zjawisku cyberagresji. Stanowią one jedynie próbę określenia skali występowania tego problemu i wymagają dalszej weryfikacji. Uzyskane dane pokazują jednak, że zjawisko cyberagresji jest powszechne i znane nauczycielom. Po przeprowadzeniu badań można stwierdzić, że nauczyciele mają ogólny poziom wiedzy na temat przemocy elektronicznej i jej różnych form. Należy przy tym podkreślić, że najbardziej znane przez nich formy cyberagresji to te, które najczęściej są opisywane w mediach (przemoc słowna, włamania, naruszanie czci). Warto więc podjąć działania informacyjne w kierunku zwiększenia świadomości społecznej w zakresie takich zachowań cyberagresyjnych, jak happy slapping, grooming, sexting itp.

Wyniki przeprowadzonego procesu badawczego można porównać z badaniami dotyczącymi wiedzy przyszłych nauczycieli na temat cyberprzemocy wobec dzieci najmłodszych przeprowadzonych w 2017 r. przez dr Hewillę Hetmańczyk z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Grupę respondentów stanowiło 48 studentów II stopnia kierunku pedagogika Uniwersytetu Śląskiego (30 studentów studiów stacjonarnych oraz 18 studentów studiów niestacjonarnych). Aż 37,8% respondentów (podobnie jak grupa opolskich nauczycieli) najczęściej ze zjawiskiem cyberprzemocy utożsamiała stosowanie przemocy słownej w internecie, a 25,8% badanych wskazało na krzywdzenie innych i naruszenie ich czci jako formy najczęściej spotykanej cyberagresji (Hetmańczyk, 2017, s. 247–254). Znaczącą przewagę opolscy nauczyciele wykazali w zakresie świadomości źródeł wsparcia osób doświadczających przemocy. Oznacza to, że wiedza opolskich nauczycieli dotycząca zjawiska przemocy elektronicznej, jego form oraz skutków dotyczących ofiary i sprawców cyberagresji jest porównywalna lub większa w odniesieniu do wiedzy tej grupy zawodowej w innych miejscach w kraju.

Nauczyciele jako grupa zawodowa odgrywają dużą rolę w procesie wychowania młodego pokolenia i zjawisko przemocy elektronicznej traktują bardzo poważnie. Grupa ta dostrzega zagrożenie dla prawidłowego rozwoju podopiecznych w tempie oraz skali powszechności występowania cyberagresji w społeczeństwie. Nauczyciele mają dużą świadomość dotyczącą skutków psychologiczno-społecznych wynikających z bycia ofiarą cyberagresji, a także jej stosowania. Ponadto dysponują dużą wiedzą w zakresie udzielania informacji o źródłach wsparcia osób doświadczających cyberprzemocy. Potrafią też scharakteryzować w sposób

szczegółowy poszczególne działania podejmowane przez konkretne instytucje i grupy wsparcia. Badania dowiodły również, że wiedza o tym zjawisku jest stale pogłębiania przez badaną grupę społeczną.

BIBLIOGRAFIA

- Aouil, B., Kajdasz-Aouil, M. (2015). Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży w środowisku szkolnym. W: D. Siemieniecka (red.), *Edukacja a nowe technologie w kulturze, informacji i komunikacji* (s. 97–129). Toruń: WN UMK.
- Drzymała, E., Maciąga, M.W. (2014). Cyberprzemoc – destrukcyjne zjawisko w cyberkulturze. W: M. Cywińska (red.), *Problemy współczesnego dziecka* (s. 55–67). Poznań: WN UAM.
- Fenik, K. (2008). Grooming – uwodzenie dzieci w Internecie. W: A. Jodko (red.), *Tabu seksuologii. Wątpliwości, trudne tematy, dylematy w seksuologii i edukacji seksualnej* (s. 135–144). Warszawa: Academica.
- Fundacja Dzieci Niczyje (2013). *Bezpieczeństwo dzieci w internecie. Raport z badań jakościowych i ilościowych 2013*. Pobrane z: https://panoptykon.org/files/bezpieczenstwo_dzieci_w_internecie_2013.pdf (dostęp: 18.06.2018).
- Hermańczyk, H. (2017). Wiedza przyszłych nauczycieli na temat cyberprzemocy wobec dzieci najmłodszych – doniesienia z badań. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 8(1), 247–254, DOI: <https://doi.org/10.15584/eti.2017.1.34>.
- Jachyra, D. (2011). Trollowanie – antyspołeczne zachowania w internecie, sposoby wykrywania i obrony. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica*, (28), 253–261.
- Kowalski, R.M., Limber, S.P., Agatson, P.W. (2012). *Cyberbullying. Bullying in the Digital Age*. London: Wiley-Blackwell.
- NASK (2017). *Raport z badania „Nastolatki 3.0”*. Warszawa. Pobrane z: https://akademia.nask.pl/publikacje/Raport_z_badania_Nastolatki_3_0.pdf (dostęp: 14.07.2019).
- Ochwat, P. (2014). Happy slapping jako czynnik aktywizujący zachowania dysfunkcyjne młodzieży. *Kultura – Media – Teologia*, 18(3), 43–59.
- Podlewska, J., Sobierajska, W. (2012). Prawna ochrona dzieci przed cyberprzemocą. Analiza przepisów prawnych. Doświadczenia Helpline.org.pl. W: Ł. Wojtasik (red.), *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół* (s. 21–56). Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Słomka-Michalak, K. (2010). Cyberprzemoc: przegląd badań. W: Z. Bartkiewicz, A. Węgliński, A. Lewicka (red.), *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie* (s. 113–118). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Szajda, A. (2014). Cyberbaiting wyzwaniem dla pedagoga szkolnego. *Biuletyn Edukacji Medialnej*, (2), 56–72.
- Tokunaga, R. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>.

- Wojtasik, Ł. (2009a). Cyberprzemoc – charakterystyka zjawiska, skala problemu, działania profilaktyczne. W: Ł. Wojtasik (red.), *Przemoc rówieśnicza a media elektroniczne* (s. 78–89). Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Wojtasik, Ł. (2009b). Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 26(1), 7–11.
- Wojtasik, Ł. (2014). Seksting wśród dzieci i młodzieży. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 13(2), 79–98.
- Wojtasik, Ł. (red.). (2012). *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.

SUMMARY

The article concerns considering the phenomenon of cyberaggression in the context of the threat to the digital safety of children and youth. It is a problem that all people using the Internet must be aware of, including teachers, in order to be able to effectively implement actions enhancing the digital competence of the young generation. The main aim of the article was to present the scale of the cyberaggression phenomenon, as well as to present research on the awareness of the occurrence of this problem among junior high school teachers from the city of Opole.

Keywords: cyberbullying; teachers; digital safety; threat; children and youth